

SZEMLE

A. GERGELY ANDRÁS

Hatalom és társadalom

Bodó Julianna: *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Scientia Humana, 2004, MTA PTI, (Politológia sorozat), Budapest, 243 oldal

Ha nem lenne kicsit „olcsó” megoldás, akkor a címre rímelen, némiképp játékosan azzal kezdhethném e kötet „ajánlását”, hogy a szerző áttekintő munkájának megjelenése *ünneplési* azoknak, akik *hatalom és társadalom* viszonyával foglalkoznak, vagy ennek „titkos bugyraiba” szeretnének mélyebben betekinteni... Mert hát kétségtelenül kiváló alkalom, ha friss magyar nyelvű tudományos mű jelenik meg az erdélyi tudáshorizonton – de azonmód hozzá kellene tennem: nem oly kivételes nap ez, hiszen épp Bodó Julianna és a KAM kutatói elismerésre méltó rendszerességgel publikálnak könyvekben, folyóiratokban, konferencia-kiadványokban – részint saját kutatóközpontjuk sorozataiban, részint a magyarországi társadalomtudományi szakirodalomban. Emiatt aztán el sem lehetne titkolni, hogy a Kulturális Antropológia Munkacsoport, amely mint etnológiai kutatókör indult a nyolcvanas évek első harmadában, néphagyományok és ifjúságkutatások programjával, ma már az erdélyi tudománytermelés egyik legfontosabb (regionális és antropológiai) műhelye, másként fogalmazva: az a konokul kitartó kutatói közösség, ahol igényes és választékos tudományossággal talán a legtöbb munka lát napvilágot a határokon túli kutatóhelyek terméséből. A korai „munkacsoport” megnevezés, valamint a hozzá kapcsolódó „kulturális antropológia” jelző 1989 óta került a köztudatba a romániai magyar nyilvánosságban, ám azóta még az egyre sokasodó rokon-tudományági műhelyek között is kivételes ranghelyzetben van. Ha csupán a honlapjukon is olvasható kiadványok sorozatát nézzük és tematikáit elemezzük,

már is egyértelműen kiderül, hogy minden nemzetközi kitekintés, elméleti kísérlet és számos nemzetközi együttműködés mellett a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja elsősorban a székelyföldi, csíki-medencei kultúra komplexitásának vizsgálatát tekinti feladatának. A magyar társadalomtudományi közérdeklődés számára mindenekelőtt ez a műhely szolgáltatja azt a tudásbázist, amely a térség népeit, társadalmi csoportjait, gazdasági folyamatait, kulturális és mentális változását érvényesen nyomon követi. Ebben a megértő, résztvevő, kritikai és elméleti kontextusban is megfelelő módon eligazodó kutatói szerepben talán már egyre több jó szakember tud előtérbe kerülni, de – ha nem igazodom az intézményközi viták, érdekek, politikai irányvonalak át-nem-látható szövevényéhez, pártos elvárásokhoz vagy értékrendi vitákhoz, akkor – felelősséggel kimondhatom, hogy iskola és korszellem-teremtő hatásával ez a húszéves kutatóműhely az egyik legkivételesebb teljesítményt mutatta fel a nem-kormányzati és nem-állami (vagy egyetemi) támogatottságot kiérdemlő intézmények közül. A Központ több kutatója és számos kutatása élvezi azt a megbecsülést, amely nem eszközölhető intézményi fenntartótól, mert a kortársak, a „szakma” elismerését tükrözi, s amely nem is „megvásárolható”, hanem csupán kiérdemelhető, elnyerhető.

Nos, éppen ezt az elnyert elismerést és a „megszolgált” munkával járó kutatói elkötelezettséget tudja illő szerénységgel, de folyamatosan fenntartani a Központ megannyi kutatója azzal, hogy szakmai igényessége és elméleti kitekintése mindig azon a zsinórmértéken van, ahol nem kell engedményeket tennie politikai félrehallások miatt, nem kell szakszerűtlen homálykodásba kezdenie védhetetlen állítások miatt, vagy magyarázkodnia utólag „nem úgy értettem...!” típusú szabadkozásokkal. Épp ellenkezőleg: a mai magyar társadalomtudományi közgondolkodás felől nézve kifejezetten irigylésre méltó biztonsággal és valóság-érzékeny bölcsességgel telítve születnek meg ezek a KAM-kiadványok – melyek talán nem jutnak el minden székely család könyvespolcára, de akár a romániai magyar, akár a „magyarhoni” társadalomtudomány számára elsődleges és művészi munkák. Ebbe a sorozatba, ebbe a morális és szakmai trendbe illeszkedik immár Bodó Julianna új munkája is, amelyben egy (pontosabban: több) régi témáját veszi elő és tárgyalja kimerítő terjedelemben, átfogó gesztussal, s mégis invenciózus esettanulmányok, tematikus elemzések formájában.

A három nagyobb részre tagolt szöveganyag nyolc egységből áll, ezek mindegyike valamilyen módon a társadalmi és politikai nyilvános-

ság kezelésének, megjelenésmódjainak, funkciójának közelebbi leírását, komplex megközelítését adja. Külön érdeme az is, hogy a magyarországi politikai tudományokba csak az elmúlt két-három évben (lassan-lassan) belopódzó „politikai marketing” is bekerül témaválasztékába, illetve az elemzett folyamatok föltárásmódjába, szemhatárára. Talán érdemes itt néhány szóval körülhatárolni, milyen horizontot fog át, milyen tudományterületek felé tekint ki, és mely diszciplínák érdeklődésére tarthat igényt Bodó Julianna új munkája... (Nem érzem magam igazán hivatottnak a teljes körkép megrajzolására, de lévén érdeklődésem hasonló, úgy vélem, vázlatosan körülírni akkor is fontos ezeket a tudástartományokat, ha lesznek majd bőven más szakemberek, akik a saját szakmai felhasználásra további szakterületeken látják majd hasznosnak a leírtak átértelmezését...).

Nagy vonalakban négy (egyenként is nehezen határolható) tudásterület között és fölött helyezhető el Bodó Julianna munkája. Ez nem azt jelenti, hogy „sehol” sincs, hanem épp fordítva, mindegyiken egyaránt érvényesen van jelen...!

Elsőként a *politikai antropológiát* említeném, amely nem a politikai pártviszonyok vagy szavazó tömegek kérdéseivel foglalkozik, hanem a politikum szimbolikus megnyilvánulásaival, az interperszonális intézményekkel (amilyenek az érdekek, szokások, értékrendek, narratívák, jelképes-jelentéses beszédmódok, retorikák, rítusok stb.), számos esetben beleértve olyan közösségi-kulturális megnyilvánulásokat is, amelyek nem közvetlenül vagy szándékoltan politikaiak, de hatásukat tekintve már politikai jelentőségűek vagy jelentőségűek. Mindezt úgy kapja az olvasó, hogy elmarad a „régvolt-szép-világ” nosztalgikus ébresztése éppúgy, mint a szocializmusellenes publicisztikai kiszólások kínálókozó tömege is.

A második tudásterület mind a Szerzőnek, mind a kutatóközpontnak ugyancsak kitaró érdeklődéséből építkező, interdiszciplináris természetű mikrovilág: az *identitáskutatások*, kisebbségi és etnikai elemzések köre. Nem mintha mindenáron kisebbségi identitás-kérdést kívánna faragni a csoporthovatartozás, a viselkedésmódok, a tradíciók és a kényszerű modernizálódás folyamataiból... – sőt, ellenkezőleg, ami a politikum és a társadalom viszonylataiból korántsem egysíkúan mutatkozik, és a közösségváltozási folyamatokban sem könnyedén követhető, az válik kiválasztott tárgyává. Ünneplés és ünnepformák, élményközösség és társadalmi cselekvés, rítusok és bekebelezési-kizárási megoldások, térhasználat és időérzékelés, szokásnormák és politikai „előírányzatok” sűrű szövedéke

az, amit fölfejt szálanként, értelmet (vagy legalábbis jelentést) adva a trendeknek, „ki tudja, miért is történt úgy...!” jelenségeknek. Kiemelten fontos ennek a nézőpontnak asszociációs tere, amely a kollektív emlékezet, a társadalmi jelentéstulajdonítás, a rétegzett beszéd, a „performatív értelem” szempontjából tárgyalható, s amivel a kortárs politikai tudományok nem is igen tudnak még mit kezdeni.

Részint ennek az „emlékezeti” és viselkedési készletnek, továbbá az ünnepek és a politikai folyamatok mentén mindenkor is érvényes „átbeszélési folyamatoknak” van különös kisugárzása arra a természeti és politikai miliőre, amely a harmadik nagyobb tudományterületi univerzum a kötet mélyebb felosztási rendszerében, s amit korunk gondolkodási mintái között a *regionális* keretek jelentenek. A szerzőnek eddig is kutatási terepe volt a *városi* (jelesül csíkszeredai) lakóközösség eseménytörténeteinek és átalakulási folyamatainak figyelemmel kísérése, az ünnepek politikai tartalmainak, lefolyásának értelmezése... – most ezt még több összefüggésben, még árnyaltabban, még szisztematikusabban kapjuk. Ha nem is mindig (vagy kizárólag) a topológiai–földrajzi térben, de annál inkább a város mint közösség, a város mint társadalmi csoportok mozgásterébe, a város mint „kehely”, amelyben „történnék” a dolgok, vagy mint „ritmus”, amely az élet rendjét, folyamatait tagolja és kiteljesíti, harmonikussá és konfliktusossá teszi. Besorolási kényszer vállalása nélkül ezt a szintet gondolom én a városantropológia egyik, az utóbbi közel száz esztendőben különösen megerősödő, sőt önálló diszciplínává is váló területének, de ez Bodó Juliannánál átszövődik a kultúra, az életmódok, az értékelvek és léthelyzetek sokféle dimenziójával.

A negyedik nagyobb tudásterület azután már sok apróbbra is oszlik, árnyaltabb összefüggésbe kerül az előző hárommal, anélkül, hogy a szerző szándékosan elkülönítette volna: ez a szociálpszichológiai, politikai szociológiai és magatartáskutatási szint, beleértve csoportviselkedések magyarázatait, mozgási alternatívák át-nem-látható vagy kifejezetten rejtőzködő jelentéseit, „sugallt” vagy értelmezést igénylő tartalmait. Az antropológiai gondolkodás, amely a kutató viselkedési normájaként szabja a jelenlétet, a „beavatottságot”, a belső (émikus) értékrend alapján való gondolkodást, itt találkozik azzal a leírási móddal, amelyet a *kulturális antropológia* vall sajátjának. Ennek nemcsak eszköze, hanem elemi része a tényleírás, az adatok közlése, a források megismerése és áttekinthető csoportosítása, szakszerű felhasználás- és hivatkozásmódja, de éppoly elemi tartozéka az is, hogy a kutatónak a maga saját tapasztalatai

alapján egy tágabb kontextusba kell helyezni, értelmeznie illik mindazt, amit megragadhatónak tart. Úgy vélem, nemcsak „kiterjedése” és „belső mélysége” okán, hanem a jelentéshorizont szükségképpen kitágulása miatt is ez az egyik leggazdagabb rétege Bodó Julianna könyvének.

A mű kiindulópontja a szocializmus-kori ünneplési gyakorlatból kiolvasható eljárás módok ismertetése, amelyet az idői folyamatok szerint a politikai rendszerváltás 1989 utáni korszakáig íveltet. Ezt az időszakot, s különösen az erdélyi magyar politikai átmenet szimbolikus megjelenési folyamatát még senki nem vizsgálta átfogóan, nemcsak magyar kutatók között nem, de a nyugati politikatudomány jelesei közül sem. Mintegy „ráadásképpen” a Bodó Julianna által ismertetett ünneplési, szimbolikus térkiszajátítási és ceremonikus gyakorlat nem pusztán a politikai intézmények (párt, állam, társadalmi szervezetek, sajtó, nyilvánosság-reprezentáló szférák) szempontjából nyert fontosságot, hanem a határon túli magyar és nem-magyar (röviden: interetnikus) konfliktusok, konszenzusok, alkufolyamatok szempontjából is. Felfogásában a politikai nyilvánosság olyan ceremóniái, amelyek ünneplési gyakorlatban formálódtak ki, a nyilvános és a privát szféra közötti politikai térben kaptak hangsúlyos szerepet, térátélési és térfoglalási játszmák eszközévé váltak, egyfajta sajátos „téri beszéd mód” részei lettek. Ez azt is jelenti, hogy a politikai közbeszéd, a nyilvános szólás, a naponta és helyszínenként is különböző kontextusokba kerülő „textusok” olyan intézményként fungálnak, amilyen például az értékrendszerek, normák, szokásjogok, gondolkodási tradíciók, presztízs, közvélemény stb. A kommunikáció, s ezen belül az interetnikus kapcsolatok rendszere tehát olyan *rítusokba* tagolódik, olyan „átbeszélési folyamatokat” indít el, amelyekben a hivatalos és a privát, a közpolitikai és a mentális, a hatalmi-intézményes és a közösségi-normatív struktúrák találkoznak, kerülnek harmóniába (vagy gyakrabban konfliktusba). Mindezen kérdések és részletes, árnyalt elemzésük úgy képezi a kötet tartalmát, hogy a politikatudomány szakmai horizontját egy sajátosan új színfolttal, az antropológiai tudástartománnyal rokonítja.

A politikai rendszerek leíró jellegű bemutatása (akár törzsi csoportokról, akár az ENSZ-ről vagy az amerikai Kongresszusról van szó az esettanulmányokban) a politikatudományok egy olyan határterületén kaptak diszciplináris helyet, amelyet a politikusok, a szociológusok vagy a szaknéprajz kutatói korántsem mindig látnak át vagy vesznek figyelembe. Azonban a sokszor újszerű politikatudományi megközelítések – mint például a globális folyamatok kontextusába ágyazott esettanulmányok,

az európai integrációs mozgásban új szereppel gazdagodó nemzetközi szervezetek leírásai, a gazdasági elitek új szerepét követő analízisek stb. – számos korábbi politológiai feldolgozáshoz csupán mennyiségi többlettel járulnak hozzá; ennél fogva gyakorta nélkülözik azt a nóvumot, amely ebben a kötetben viszont megtalálható. Egyszerűbben szólva: nemcsak politikai antropológiát művel a szerző, de „a politika” antropológiai megközelítéséhez kínál megfontolandó adalékokat, s ezekből a magyar politikatörténet egy új korszakának árnyalt irányzata rajzolódik ki. Ebben az új felfogásmódban a politika nem szimpla eseménytörténet vagy intézménytörténet formájában kerül megnevezésre, hanem mindennapi működés módjának, erőhatásoktól és kölcsönkapcsolatoktól áthatott viszonyainak bemutatása segítségével Bodó Julianna a narratív-interpretív antropológiai megközelítés tudományos eredményeihez is eredeti megfigyelésekkel járul hozzá. A könyv anyaga ezáltal nem csupán „egy szakkönyv” lesz a sok közül, hanem egyfelől oktatásban is használható alapkönyv, másfelől a tudományos viták érv-készletét is érdemben gazdagító vitákat, végül pedig a hazai politikatudományt a szimbolikus politikai elemzések felől átható szakmunka is, mintegy ráadásként a határon túli magyar tudományosság egy műhelyét képviselve. A kötet kiadása tehát nem egyszerűen a MTA Politikai Tudományok Intézetének szakmai reprezentációját és a KAM szaktudományos presztízsét öregbíti, hanem bekapcsolja azokat a tudományos határterületeket is (így pl. a kisebbségkutatókat, az etnikai narratológia-elemzéseket, a határdiskurzusok területét, a kulturális antropológiát, az intuitív szociológiát, a politikai pszichológiát, a politikai marketinget, a kommunikáció- és média-elemzéseket, valamint a szimbolikus politikai analíziseket), amelyek nélkül ma már a politikatudomány jóval ösztövérebb lenne.

A kötet anyagát teljessé tevő igényes, választékos könyvészeti anyag azoknak is kalauzul szolgálhat, akik e megközelítéseket a társstudományok felől próbálják majd értékelni. Egészében véve, egy kiváló kötettel gazdagodik Bodó Julianna munkájával az erdélyi (és a határon túli) magyar politikatudomány, amelynek valódi rangot nem annyira a magyarországi szakemberek adhatnak, hanem az az erdélyi társadalom, amelyről a munka alapvetően szól. Kívánom, hogy a szakemberek körén, oktatókon, diákokon túl önkormányzati képviselőkhöz, pedagógusokhoz, kutatókhoz, politikusokhoz, a média szakértőihez is mielőbb eljusson ez a könyv – melynek megjelenése nemcsak ünnepeink értelmezésében és átélésében, hanem társadalmunk és politikáink további árnyalásában segítheti olvasóit ...

HORNYÁK ÁRPÁD

Délszláv-magyar együttélés 1848–1880

Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak.*

Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában

L' Harmattan, Budapest, 2004. 288 oldal.

Attól a szándéktól vezérelve, hogy Ress Imre értékes tanulmány-gyűjteményének ismertetése ne szorítkozzon a tanulmányok tartalmi kivonatolására, eltekintek minden egyes írás bemutatásától. Helyette – a tanulmány-gyűjtemény általános ismertetése mellett – elsősorban a kötet olvasása után kialakult összbenyomásaimat próbálom formába önteni.

Ress Imrének a jelen kötetbe felvett tanulmányai két évszázadot foglalnak keretbe, mégpedig a kelet-európai és a délszláv nemzetfejlődés szempontjából legérdekesebb 19. és 20. századot. A három csokorba gyűjtött tanulmányok a címben szereplő három délszláv nemzet, a horvát, a szerb és a két „nagy” közé zárt, még napjainkban is csak kialakulófélben lévő bosnyák nemzet történetével foglalkoznak. Találhatók itt a történész mesterség szépségeit és mesterfogásait felvillantó historiai ínyencfalatok (Tardy Lajos volt ennek nagy művelője), amikor egy érdekes forrásból kiindulva egy korábban sosem kutatott, vagy éppen csak érintett témát izgalmas nyomozómunkával, levéltári fondról levéltári fondra haladva – egymást kiegészítő vagy egymással felelő források alapján – elsőként sikerül feltárni (*Fiumei követek az 1825–1827. évi pozsonyi országgyűlésen* – 29–62. o.). Vannak a kötetben klasszikusnak tekinthető diplomáciatörténeti írások, amelyekben a saját kutatások szerencsésen egészítik ki az elődök munkáit, akik szerb/horvát, angol, német vagy francia nyelven írtak és a magyar történetírás számára szinte ismeretlenek (*Ilija Garašanin magyarpolitikájának nemzetközi háttere 1848.*

március–1849. február. 135–164 o.; *A szerb külpolitika és a Habsburg Monarchia dualista átalakulása 1865–1867. – 178–193. o.*). Találkozhatunk a tanulmány-gyűjteményben eszmetörténeti munkákkal (*A szerb liberalizmus értékvilága – 212–229. o.*) Valamelyest ilyennek tekinthető maga a kötet bevezető tanulmánya is: *A nemzeti legitimáció és a magyarsággép historiográfiai elemei a horvátoknál, a szerbeknél és a bosnyákoknál – 9–27. o.* Helyet kaptak olyan tanulmányok is, amelyek egy elfelejtett, úgyszólván kihalt diszciplína, a magyar balkán-politikai kutatások keretébe sorolhatók. (*A magyar balkán-politika módosulásainak indítékai az 1870-es évek elején – 193–212. o., A nemzeti küldetés magyar és horvát értelmezése: Kállay Béni és Franjo Rački – 122–133. o., illetve a teljes bosnyák blokk.*)

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy kötetben szereplő tanulmányokat nehéz egyetlen műfajba besorolni. A legközelebb talán magának a szerzőnek a kötet előszavában adott meghatározása áll, amely szerint *a tanulmányok az 1848-as forradalomtól az 1880-as évek közepéig vizsgálják a délszláv–magyar együttélés és szomszédság politikai feltételrendszerét.* (7. o.) Ám ez a megfogalmazás, amelyet Ress Imre rá jellemző szerénységével alkalmaz írásai körülhatárolására, sem fedti teljesen a valóságot. A kötet sarkpontját valóban a polgári forradalom időszakát és a kiegyezés korát tárgyaló kapcsolattörténeti tanulmányok alkotják, amelyek a magyar, a szerb és a horvát nemzeti mozgalmak összefüggéseit és kölcsönhatásait vizsgálják. A tanulmányokban azonban ennél sokkal többről van szó. A kétoldalú kapcsolatok elemzésekor a szerző szélesebb keretekbe ágyazva folytatja vizsgálódásait. A magyar fél oldaláról a Habsburg Monarchia egésze az alap, amelyen Ress áll. A másik oldal bemutatásánál sem elégszik meg pusztán a horvát vagy a szerb törekvések és gondolkodás felrajzolásával és elemzésével, hanem kitekint a külső hatalmi feltételek alakulására is. Összességében: a koronként változó összetevőjű nemzetközi hatalmi konstellációba helyezve folytatja vizsgálódásait. És az eredmény nem marad el. Tárgyilagos, de nem szenvtelen módon, szinte empátiával tárja elénk három délszláv nemzet etnogenezisének fontosabb állomásait, és a bennük hol kisebb, hol nagyobb súllyal jelentkező magyar közreműködést. Ez a nemzetté válási folyamat szinte egy időben kezdődött a szerbeknél és a horvátoknál, míg a bosnyákok esetében eleve fél évszázados késéssel indult, és – többszöri nekifutás után – csak az 1990-es évek folyamatai vezettek „kézzel fogható” eredményre.

A kötet bevezető tanulmánya (*A nemzeti legitimáció és a magyarsággép historiográfiai elemei a horvátoknál, a szerbeknél és a bosnyákoknál – 9–27. o.*)

nagyszerű alapja az öt követő bő egy tucat tanulmánynak. A modern nemzet születésében és a nemzetállami elhatárolódásban meghatározó szerepet játszó nemzetkép-alakulás folyamatát mutatja be, magyar példa alapján. Nem véletlenül került ez a tanulmány az első helyre. Túl azon, hogy, mint említettem, megalapozza a többi tanulmányt, figyelmeztet a történész roppant felelősségére is. A 19. századi horvát történetírás negatív magyar történeti sztereotípiáinak és funkcióinak rekonstrukciója világosan mutatja annak konjunkturális politikai függőségét. (Franjo Rački, a horvát–magyar kiegyezést bíráló nemzeti liberálisok ideológusa és a kor meghatározó történetírója, korának eseményeit visszavetítette a múltba, a magyar–horvát szembenállás „örök időktől” való létezését sulykolva. Jórészt az ő műveiből merítette történeti ismereteit „a horvátok Jókaija” August Šenoa, akinek történelmi regényeit már széles néprétegek olvasták, aminek következményeit aligha szükséges bővebben részletezni). Azt, hogy ez a konjunkturális politikai függés nem korlátozódott a 19. századra bizonyítja a szerb példa. Az 1990-es évek eseményeire választ kereső szerb történelempolitikai írások ugyanis a régi sztereotípiákat felélevenítve újra a köztudatba emelték a szomszédos magyarság fenyegető képét (10. o.). Hasonló a helyzet a boszniai muzulmánok esetében, ahol a magyarsággal való történeti érintkezés néhány középkori és koraújkori eseménye a különálló nemzeti identitás megteremtésének és erősítésének eszközeként funkcionált (10. o.). Talán csak a túlzott kíváncsiság megnyilvánulása részemről, de örömmel olvastam volna, a századforduló és az azt közvetlenül megelőző időszak magyar–boszniai találkozásainak bosnyák megítéléséről is.

A tanulmányokat külön-külön olvasva is kitűnik, de együtt olvasva különösen szembeötlő, milyen jelentős volt a magyar „szerepvállalás” az egyes délszláv népek nemzeti önazonosságának megtalálásában, és nemzeti céljaik megfogalmazásában. Még akkor is vállalható ez a talán fellengzősnek tűnő állítás, ha tudjuk, hogy ez a „közreműködés” magyar részről nem feltétlenül volt tudatos. Sőt mondhatni, hogy a magyar fél hosszú ideig nem is volt tisztában katalizáló hatásával. Kiderül ez a horvátokról írt tanulmányokból is. (Kölcsönhatásokról van természetesen szó, miként a kötet címe is az, de ezek a hatások, a tanulmányok szerint is messze nem voltak azonos mértékűek).

A germán és az orosz óriás közé ékelődött, és a józanabbul gondolkodó magyarok szerint is jövőjében bizonytalan, nagyhatalmi kénynek kiszolgáltatott, veszélyeztetett magyarság, majd évezredes állami

kontinuitás tudatában – minden kódolt „hendikepje” ellenére – kétség-telenül a legerősebb és legöntudatosabb nemzete volt a Kárpát–medencének. A magyar politikai nemzet pusztá léte a fenyegetettség érzésével töltötte el a horvátokat és Pest többnyire vélt, olykor valós hatalmi ambícióival, de leginkább a közel 800 éves állami együttélés formájának felülvizsgálatának és fejlesztésének merev elutasításával nagy mértékben hozzájárult a horvátok nemzeti egységbe kovácsolódásához, különösen 1848–1849-ben. Ez a folyamat felgyorsult azt követően, hogy majd nyolc évszázados szimbiózis során először, magyarok és horvátok fegyverrel álltak szemben egymással, majd a magyar–horvát kiegyezéssel, illetve annak megkésett negatív recepciójával újabb lendületet kapva, a századfordulóra visszafordíthatatlanná vált.

A magyar szomszédtól való félelem megjelenik a szerbeknél is, igaz nem olyan markáns módon, és messze nem olyan intenzitással, mint a horvátoknál. Itt a magyarok oldaláról feltételezett fenyegetettség közel sem játszott olyan jelentős szerepet a nemzeti önazonosság fellelésében, mint a Habsburg Birodalomban élő délszlávoknál. Ez nem csoda, hiszen a szerbség fő ellenfele/ellensége a török birodalom volt, a Habsburg Monarchia is csak perspektivikusan szerepelt, mint a szerb nemzeti célok beteljesülésének majdani akadályozója. (136. o.). Ennek ellenére Kragujevac, majd Belgrád időnként feszülten figyelte Pest lépéseit. Így volt 1848–49-ben, amikor – feltehetően maga sem véve teljesen komolyan aggodalmait – a balkáni magyar terjeszkedéstől tartott, és részben ezzel indokolta a magyarországi szerbek fegyveres harcát. A 19. század folyamán azonban nem mindig tekintették Pestet potenciális veszedelemnek a szerb érdekekre nézve. Volt idő, amikor éppen a Bach-abszolútizmus után a Habsburg Birodalomban egyre nagyobb súlyra szert tevő magyarok segítségével remélték Szerbia állami önállóságát megszilárdítani, és balkáni célkitűzéseit megvalósítani (169. o.).

Amint túljutottak a szerb nemzet egybegyűjtésének első szakaszán (a Török Birodalom szerbjeinek egyesítésén), és Belgrád figyelme a második etapra, az Osztrák–Magyar Monarchiában élő szerbek felé fordul, a magyarok kétszeresen is jelentőssé válnak. Egyrészt, mert az egyesíteni kívánt szerbség jelentős része a Magyar Királyságban élt, másrészt, mert a szerbek által leginkább óhajtott, vágyott területek, Bosznia és Hercegovina élén is magyarok álltak: Kállay Béni, majd Burián István közös pénzügyminiszterek. Ráadásul az előbbi jóvátehetetlen bűnt követett el: nemzetteremtéssel próbálkozott, a bosnyák nemzet megalkotásával

kívánta kihúzni a talajt a szerb (és a horvát) nemzeti egységprogram alól. Sikertelenül.

A legaktuálisabb a bosnyákokkal foglalkozó tanulmánycsokor, amely minden bizonnyal a legnagyobb érdeklődésre számíthat. Ennél a blokknál is, akár csak a többinél megfigyelhető a gondos strukturálás. A tanulmányok egymásra épülnek, mintegy szerves folytatásai egymásnak, szinte már gyanúsán azok. Netán egy készülő monográfia előtanulmányai lennének? Akárhogy van is, egy bizonyos: a szűk 50 oldalban benne van mindaz, ami alapján értelmezni lehet a déli határainktól alig 100 kilométerre fekvő területen élő, muzulmán vallást követő boszniaiak kiütkeresését, amihez az első lépés feltétlenül a nemzeti önmeghatározás. A szemünk előtt zajló folyamat előzményeit, háttérét és napjainkra elért eredményeit mutatja be a tanulmánykötet, egyben a bosnyák egység utolsó tanulmánya (*A bosnyák nemzetudat fejlődése – 254–275. o.*) Jómagam ezt a tanulmányt többször is elolvastam, egyre növekvő elismeréssel. Nagy kár, hogy a tanulmányhoz nem kapcsolódnak jegyzetek. Igaz, a végén gazdag bibliográfiai mutató található (akár csak a kötet legvégén, amelyben a tanulmányokhoz felhasznált összes szakirodalom fel van sorolva). Aki nem rest, ott utánanézhethet a részleteknek.

A közel 300 oldal elolvasása után választ kapunk a szomszédságunkban dúló „örület” háttérére. Hideg fejjel gondolkodva hajlunk arra, hogy a '90-es évek elején kirobbant jugoszláviai háborút természetes folyamatnak tekintsük, hiszen a kérdést végletekig leegyszerűsítve és lemeztelenítve nem másról volt szó, mint egy mesterségesen félbeszakított folyamat elemi erővel történő újraindításáról és tragédiába torkolló kiteljesedéséről.

A remek stílusban megírt, választékos, olvasmányos és könnyen emészthető nyelvezetű, egyúttal magas szakmai színvonalon álló tanulmányok egy kötetben való megjelentetése igazán időszerű volt. A bő egy tucat tanulmány nagyobb része ugyan megjelent már nyomtatásban, ennek ellenére a kötetnek van létjogosultsága. Részben, mert a publikált írások nehezen hozzáférhető konferencia–kiadványokban vagy pedig külföldön jelentek meg, részben pedig azért, mert egymás mellé rakva együtt olvasva a szerbek, a horvátok és újabban a bosnyákok történetének, és az abban időnként eltérő intenzitással szereplő magyar történelemnek egy fontos szeletét világítják meg. Könnyed stílusának és világos fogalmazásának köszönhetően a kötetet nem csak a szűkebb szakmabeliek fegathatják haszonnal, de örömet lelheti benne a történelem, és különösen déli szomszédaink múltja iránt érdeklődő nem szakmai olvasó is.

LÁSZLÓ MÁRTON

Többszempon­tú kollektívizálástörténet

Dorin Dobrin­cu – Constantin Iordachi (szerk):

*Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare
a agriculturii în România (1949–1962)*

Polirom: Iași, 2005. 502 oldal

Figyelemreméltó tanulmánykötet jelent meg ez év elején a romániai kollektívizálásról. Jelentőségét az (is) adja, hogy több, a romániai magyarságot is érintő tanulmány található benne. Az 500 oldalas kiadvány a romániai kollektívizálást vizsgáló, Gail Kligman és Katherine Verdery vezette kutatási projekt eddigi eredményeit foglalja össze. A projekt 1998-ban indult amerikai, angliai és romániai szociológusok, antropológusok, történészek, irodalomkritikusok részvételével. A munkacsoport tagjai esettanulmányokat készítettek a vallási, etnikai, és más szempontból különböző romániai falvak kollektívizálásáról. A kötetben szereplő összefoglaló tanulmányok elkészítésére pedig elismert román történészeket kértek fel.

A kiadvány bevezető részre és három fejezetre oszlik. A bevezető rész a rövidítésjegyzéket, térképgyűjteményt, előszót és bevezetőt öleli fel. A rövidítésjegyzék a levéltárak, egyes levéltári állományok, kiadványok és a könyvben használt egyéb rövidítéseket oldja föl. A térképgyűjtemény a tárgyalt időszakban Romániában végbement közigazgatási változásokat ábrázolja (az 1950., 1952., 1960. évi közigazgatási átszervezéseket), és az esettanulmányként tárgyalt falvak területi elhelyezkedését mutatja be.

Az előszó a kutatás történetét mutatja be. A bevezető részben a kötet szerkesztői, Dorin Dobrin­cu és Constantin Iordachi a romániai kollektívizálás kutatásának elméleti kereteit és paradigmáit ismertetik, majd a témában eddig megjelent kutatásokat tekintik át.

A bevezető részt követő tanulmányokat három fejezetbe csoportosították. Az első fejezet tanulmányai a kollektivizálás országos kérdéseit taglalják. A második fejezetben lévő tanulmányok a kollektivizálást a centrum-periféria kapcsolatrendszerben vizsgálják: egy helység kollektivizálását elemzik egy nagyobb közigazgatási egység kollektivizálási folyamatának keretében. A harmadik fejezet azokat a tanulmányokat tartalmazza, amelyek a kollektivizálást mint a helyi társadalmat átalakító folyamatot elemzik.

Az első fejezet indító tanulmánya Dumitru Şandrué. Şandru a kollektivizálás folyamatát a romániai mezőgazdaság átalakulásának folyamatába helyezve elemzi az 1921. évi földreformtól a kollektivizálás végéig (1962). Megállapítja, hogy az 1921. évi földreform sok, nem jövedelmező kisbirtokot teremtett. A helyzetben az 1945. évi földreform sem változtatott, végül a kollektivizálás teremtette meg az összefüggő nagy birtoktesteket.

Robert Levy a romániai kollektivizálás első időszakának (1949–1953) történetét vázolja. Ezen az időszakon belül öt szakaszt különít el, a töréspontokat a politikai irányváltások határozták meg. A pártvezetésen belüli hatalmi harc politikai indíttatású irányváltásokat eredményezett a kollektivizálás folyamatában. Ezek függvényében változtak az éppen alkalmazott módszerek (erőszakos vagy „csupán” adminisztratív), és a „suggalt” társulási formák (kollektív gazdaság, TOZ-típusú gazdaság, mezőgazdasági társulás, stb.).

Marius Oprea a kollektivizálás 1953 és 1962 közötti időszakát mutatja be a központi döntéshozó szervek tevékenységén keresztül. A szerző három alkorszakot különít el. Az első az 1953–1955-ös közötti időszak, amikor stagnált a kollektivizálás folyamata. Az irányváltást a Román Munkáspárt 1955. decemberi kongresszusa jelentette, ahol döntöttek a kollektivizálás felgyorsításáról. A kollektivizálás hatékonyabb módszereit Galac tartományban kísérletezték ki 1955–56-ban, ezután 1957-től megkezdődött a kollektivizálás utolsó szakasza. 1957-ben főleg az adminisztratív és pénzügyi nyomás nőtt a vidéki társadalomra, az új kollektív gazdaságok szervezése a következő évtől vált nagymértékűvé. A romániai kollektivizálás hivatalosan 1962 áprilisában fejeződött be. A szerző következtetése, hogy a kollektivizálást politikai célként fogták fel, a gazdasági szempontok (ésszerűség, hatékonyság) kevésbé vagy egyáltalán nem számítottak.

Octavian Roske a kötelező beszolgáltatás rendszerét elemzi. Ennek csirái a háborúban keletkeztek, a háború után e rendszert kiterjesztették, mert a Szovjetunióval szemben fennálló élelmiszeripari szállítások

teljesítését, valamint városi lakosság ellátását ezzel látták biztosítva. A beszoigáltatási rendszer túlzott progresszivitása a vidéki tehetős gazdálkodó réteg megtörésének legfontosabb eszköze lett. De az összes egyéni gazdálkodót sújtotta, és a kollektív gazdaságokba való belépés irányába kényserítette őket. A szerző a beszoigáltatások mechanizmusának és évenkénti változásának bemutatására a jogszabályokat, a gazdasági teljesíthetlenségének és önkényes alkalmazásának bizonyítására a parlamenthez írt kérvényeket, panaszleveleket használta fel.

Linda Miller a termőföldek korabeli tulajdonjogát, a kollektív gazdaság tulajdonába került föld jogi helyzetét, valamint a tulajdonosi jogviszony megváltoztatásának mechanizmusát elemzi. Összehasonlítja a szovjet és a román, kollektivizálással kapcsolatos törvénykezést, tárgyalja a „szocialista tulajdon” fogalmát.

Eugen Negrici a propagandairadalom szerepét vázolja a kollektivizáláshoz megkívánt hangulat megteremtésében. A kortárs írók-költők lényegében két „téma” közül választhattak, ha az irodalmi élet részesei akartak maradni: vagy a munkára, osztályharcra buzdítanak, vagy a kommunizmus vívmányait dicsőítik. Egyik legfontosabb feladatuk a vidéki társadalom szegény és tehetősebb tagjai között az „osztályharc” megteremtése és élezése volt, az irodalom eszközeivel. Ezt az irányvonalat 1952 után a parasztok „meggyőzésére” irányuló propaganda váltotta fel. A szerző elemzi a legfontosabb kortárs írók, költők viszonyulását a hatalom által diktált új irányvonalhoz.

A következő fejezet tanulmányai kisebb területi egységek kollektivizálást dolgozták fel. Constantin Iordachi a dobrudzsai kollektivizálást elemzi (az 50-es években Galac tartomány). Az itteni kollektivizálás fontosságát az adta, hogy itt kísérletezték ki a módszereket, alkalmazott technikákat az országos szintű kollektivizálás harmadik, végső hullámához. Ismerteti a terület történetét a középkor végétől, kitér az etnikai viszonyok, a földbirtok-szerkezet átalakulására, a román államépítés és etnikai homogenizáció történetére. Ezután átfogóan elemzi a tartomány kollektivizálását. Az esettanulmány tárgya Jurilovka falu, különös hangsúllyal a tulajdon- és társadalmi viszonyok átalakítására. Munkájában más tanulmányokban nem használt forrásanyag a Szabad Európa Rádió Budapesten őrzött archívuma.

A bánáti Tomnatic helység kollektivizálását Smaranda Vultur vizsgálta. Taglalja az új elit (gazdasági- és pártelit) származását, a pozícióba

kerülé­lük körülményeit, műkö­désüket. A tanulmány bővelkedik idéze­tekben, különösen a köz­lők frappáns megfogalmazásaiban.

Gail Kligman a máramarosi Ieud helység kollektívizálását elemzi. Ismerteti a helységben a háborút követő éhínség időszakát, a beszo­l­gáltatás nehézségeit. A szerző az interjúalanyok idézeteivel szemlélteti a beszo­l­gáltatás elszegényítő hatását, és taglalja a munkamorál megváltozását a kollektívizálás nyomán.

Virgiliu Țărău Kolozs tartomány két rajonját (Enyed, Torda), és azo­kon belül két község (Torockó, Muzsna­háza) kollektívizálást hasonlítja össze. Rajoni szinten azt vizsgálta, hogy a kollektívizálási stratégia köz­ponti szintű megváltoztatása hogyan változtatta meg a rajoni kollektívizálási gyakorlatot, és ez hogyan befolyásolta a helység szintű kollektívizálást. (Például az Enyed rajoni pártvezetés nyomást gyakorolt a muzsna­házi Néptanácsra, hogy jómódú, hozzáértő gazdákat válasszon kollektív vezető­ségnek.) A szerző következtetése szerint a kommunista hatalom kihasználta a helyi kö­zösségen belüli ellentéteket a kollektívizálás meg­valósításában. A kollektívizálásra irányuló helyi kezdeményezések pedig egyes helybeli kommunista párttagok politikai legitimizációját szolgálták a felsőbb szervek felé.

Oláh Sándor munkájában röviden vázolja a Magyar Autonóm tarto­mány megalakulását, az azt követő lakossági és értelmiségi reakciókat, és a magyar-román viszonyban történt változásokat. Ezt követi Udvarhely rajon rövid leírása, a földrajzi-gazdasági jellemzők vázolása. Oláh ismer­tet­ti a kollektívizálás irányváltásait, módszereit rajoni szinten. Kitér a kulák-névjegyzekek összeállítására, és a kulákokkal való szolidaritás eseteit is ismerteti.

Răzvan Stan és Michael Stewart tanulmányukban Polyán (Poiana Sibiului) hegyvidéki település juhászor lakosságának ellenállási tech­nikáira összpontosítanak. Mivel a hegyvidéki pásztor­településeken a beszo­l­gáltatást a juhok száma alapján vetették ki, érdekes technikák alakultak ki ennek kijátszására. A kulákokká minősített helybeliek nagyrésze pedig a bizottság tagjainak lefizetésével került le a kulák-névjegyzekekről.

Dorin Dobrinu a moldvai Dărăbani helység kollektívizálását elem­zi. Munkájában foglalkozik a helyi vezetők társadalmi és politikai ösz­szetételével, a kollektívizálás során alkalmazott propagandamódszerekkel. (Például: a jövedelemosztáskor gabonával megrakott, feldíszített teherau­tó­k érkeztek a kollektív tagok házaikhoz, hogy a falubeliek lássák, mekko­ra jövedelemhez jutnak a kollektív tagjai. A dolog szépség­hibája az volt,

hogy éjszaka visszaszállították a gabona nagyrészét.) A szerző tipologizálja a nyomásgyakorlás technikáit, a forrásként használt iratokat leírja és elemzi.

Az utolsó fejezet esettanulmányokból áll. Katherine Verdery Bencenc (Aurel Vlaicu) helység kulák-névjegyzékének összeállítását, és az ezt összeállító helyi hatóságok stratégiáit elemzi. Összeveti a kulákok kérvényeit és a kulákokról készült jellemzéseket. Elemzi, hogy milyen érvrendszert használtak a kulákok kérvényeikben. Következtetése, hogy a kulákká minősítettek át kellett vegyék a párt (osztály) szemléletét, logikáját, és nyelvezetét. Majd ismertet pár modellt, ahogy a hatalom helyi képviselői viszonyultak a kulák-névjegyzékek összeállításához, illetve olyan alkukat vagy kapcsolatokat, amelyek révén egyeseknek sikerült felmentetni magukat a kulákság alól.

Călin Goina nagyszülei falujában, az Arad megyei Újszentannán veszi górcső alá a kollektivizálást. Ez egy vegyes etnikumú település volt volt, amelynek kollektív gazdaságát – a szóbeli visszaemlékezések szerint – a német nemzetiségűek részvétele tett virágzóvá. A szerző évenkénti bontásban, táblázatokkal mutatja be a „kollektív” földterületének és tagságának alakulását. Az évenkénti terméseredményeket grafikonnal ábrázolta, a kiugróan magas termésátlagokat valótlannak minősítette. A nagy, a kollektivizálás előtti időszak termésátlagait meghaladó gazdasági eredményeknek köszönhetően ez a közös gazdaság egy reprezentatív mintagazdasággá vált. A „kollektív” tisztálkodóhelyiséget, klubot, saját üdülőt épített, valamint óvodát a „kollektívben” dolgozók gyerekeinek. A „kollektív” sikeressége miatt egy viszonylagos önállósággal rendelkezőt a megyei vezetéssel szemben, például abban, hogy a hivatalos ideológiától és gyakorlattól eltérő módon szervezhette meg a munkarendjét. (Például a kapásnövény-táblákat a tagok egyénileg művelték, a termés egy meghatározott részéért.)

Puiu Lățea esszéjellegetű írásában a „kollektívbe” való belépés során az Olt megyei Dobrosloveni-i lakosok hatalommal megkötött alkuit, a pártszervezők és a gazdák közötti kommunikációs helyzeteket elemzi. Egyik érdekes forrásanyagát azok a belépési űrlapok képezik, melyekre a helybeliek kitételeket is tettek arra vonatkozóan, hogy mi a feltétele a belépésüknek. A szerző elemzi ennek az alkujellegetű cselekménynek az indítékait, funkcióját.

Bodó Juliánna a korondi kollektivizálás során a személyes meggyőzés kapcsán kialakult kommunikációs helyzetekről, a kettős viselkedés- és

beszédmod, a kettős értékrend kialakulásáról és működéséről ír. Elemzi, hogy a falu marginalizált elemeinek hatalmi helyzetbe kerülése hogyan borította fel a közösség addigi értékrendjét és viselkedési normáit.

Liviu Chelcea írásos források és interjúk alapján a Ialomița megyei Reviga község kollektivizálást taglalja. Taglalja a helybeliek ellenállási kísérleteit, a hatalom embereinek brutalitását, a kulákok kifosztását, az emberek ragaszkodását a tulajdonukhoz, és a róla való lemondás fájdalmát. Végül sorra veszi hogy a kollektív gazdaság miben változtatta meg a község lakóinak életét (életmód, munkaszervezet), és hogyan értékeli utólag a helybeliek a kollektív gazdaságot.

Cătălin Augustin Stoica tanulmánya a Vrancea megyei Vadu Roșca és Nănești helységekbeli kollektivizálást elemzi. Ismerteti a megvesztegetés technikáit, a központi hatalomhoz hű helyi pártklientúra kiépítését és működését, az új hatalom szerkezetét és jellemzőit.

A kötet végén a Dorin Dobrinu és Constantin Iordachi által összeállított romániai kollektivizálás bibliográfiája található (ebben érdekes módon szerepel Závada Pál: Kulákprés című, a magyarországi Tótkomlós helység társadalmi átalakulását taglaló kötet is). A bibliográfiát a szerzők ismertetése, majd név- és helységnévmutató követi.

A kötet mérföldkő, modell és etalon egyben. A kötet első fejezetének tanulmányai leírják a kollektivizálás országos történetét, azt az országos keretet, amellyel eddig adós volt a romániai történetírás. Másrészt esettanulmányai többféle modellt is bemutatnak, amelyek segítségével más rajonok, illetve helységek kollektivizálása is kutatható a jövőben. És mindezt olyan színvonalon, amely a további kutatások számára viszonyítási mérce. A kötet jelzi a jelenlegi romániai (és romániai magyar) kollektivizálás-kutatás magas színvonalát, és érzékelteti egy új, korszerű ismeretekkel felvértezett, társadalomtudomány-kutató nemzedék térnyerését.

GAUCSÍK ISTVÁN

Gondolatok a szlovákiai magyar katolikusság szervezettségéről

A szlovákiai magyar katolikus közösség múltjáról és jelenéről – annak ellenére, hogy néhány részproblémával jelenleg több szerző foglalkozott – lényegében hiányoznak a tudományos megalapozottságú, nagyobb ívű elemzések és felmérések.¹ Ezért kell kiemelni a Fórum Kisebbségkutató Intézet gondozásában megjelent *Magyarok Szlovákiában* c. kötetet, amelynek egyes tanulmányai teret szentelnek a magyar katolikusok önszerveződési formáinak, kulturális és oktatási intézményeinek, szervezeteinek is.² Ez a kötet örvendetes vállalkozásnak tekinthető, hiszen a magyar kisebbség jelenkori, 1989 utáni történetének, állapotának a felmérését szintén céljául tűzte ki. A magyar katolikussággal Herdics György és Zsidó János írása foglalkozott.³ Az a tény, hogy Molnár Imre 1998-as áttekintése után végre megjelent egy újabb, az elmúlt 15 év kisebbségi történéseivel foglalkozó munka, mindenfé-

¹ Néhány érdekesebb új munka: Menyhárt József: *Egyház és nyelv (A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában)*. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003. 2. sz., 3–30. Lampl Zsuzsanna: *A dél-szlovákiai magyar és szlovák fiatalok vallásossága*. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005, 2. sz., 87–108.

² Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés a rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig*. I. kötet, Somorja–Dunaszerdahely 2004.

³ Herdics György – Zsidó János: *A római katolikus egyház*. In: *Fazekas–Hunčík* 387–395. (az elektronikus változatot használtam: http://www.foruminst.sk/publ/egyeb/magyszlovban/magyszlovban_herdicszsido.pdf). Valójában változtatások nélküli formában lett közzé téve a somorjai 2005. október 28. Értelmiségi Találkozó vitaanyagának részeként. Vö. *A szlovákiai magyar kultúra helyzete. Gyorsjelentés és vitaanyag* (forrás: www.foruminst.sk)

leképpen üdvözlendő.⁴ Egyrészt továbbgondolásra és újabb kutatások indítására, másrészt kritikus önreflexióra serkent. Röviden a szerzőpáros tanulmányával foglalkoznék, mivel többször olyan kérdéseket feszegetnek, illetve néhányra nem válaszolnak, amelyek szerintem érdemesek az eszmecserére, vitára.

A kiindulópontok (a reformátussággal való összehasonlítás, a többségi egyházmegyékhöz való tartozás, egyfajta specifikus helyzet sugalmazása, amikor a többi határon túli magyar katolikusokra utalnak) véleményem szerint a kötet irányvonalát tekintve nem helyénvalók, hiszen közösségen kívül álló adottságok. Ezek a megállapítások közismertek, nem visznek el bennünket az önszerveződési és érdekvédelmi formák, működési struktúrák mechanizmusainak a feltárásához. Azt sugallják, hogy a lélekszámában jelentősen nagyobb közösség, a magyar katolikusok, a kisebb lélekszámú, más egyházi hagyományokkal, szervezeti rendszerrel rendelkező reformátusokkal szemben a szervezettség alacsony(abb) fokán állnak.

Ami a koncepcióból hiányzik, az a *folytonosság* problémájának és akadályainak vizsgálata. Egyértelmű, hogy a magyar kisebbség története 1918-tól a többség kisebbségpolitikai gyakorlata⁵ által okozott törésvonalak miatt az újrakezdések története. A múltban és a jelenben a folytonosság rekonstruálásának meg-megújuló igényével találkozhatunk, amely a vállalt közösségépítés irányába mutat(hat). Nos, ezekre, mégha vázlatosan is, de több példa felsorolása az 1918 és 1938 közötti időszakról, éppen a jelenre figyelve, a mintakövetés céljából, elmarad (pl. a keresztényszocialista politikai érdekvédelem, egyházi szervezetek, gazdasági, kulturális, oktatási, ifjúsági egyesületek). Ez lehetett volna az a pont, amely összehasonlítható lehetne az 1990-es évek szervezeti irányultságával, azaz a magyarországi „anyaszervezetekhez” való kapcsolódás jelenségével (Katolikus Ifjúsági Közösségek, Háló Egyesület, Szlovákiai Magyar Pax Romana).

A másik problémakört az *érdekvédelem* szervezetei és dokumentumai alkotják. Fel lehetett volna sorolni dátumszerűen az egyes tiltakozó beadványokat, memorandumokat (itt merül fel az ilyen jellegű iratanyagok

⁴ Molnár Imre: *A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában*. In: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. kötet, Budapest 1998. 207–257. Korábbi áttekintésre uő.: *Vallás és egyház a szlovákiai magyarság életében*. In: *Egyház-fórum*, 1991, 3. sz., 89–101, 4. sz. 105–120. p.

⁵ A hitélet nyelvhasználati nehézségeire: Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony 2000. 90–91. p.

dokumentálásának fontossága és az archiválás szükségessége!). A másik dolog a döntéshozó helyekből, tisztségekből való részesedés vagy kizárótlóság kérdése, tehát hogy a tárgyalat időszakban a magyar papok mely szlovákiai katolikus szervezetekben, bizottságokban kaptak/kaphattak helyet és a kisebbségi katolikuság érdekvédelme ezeken a fórumokon mikor, milyen körülmények között jelenhetett volna meg. Az önálló, autonóm magyar püspökség körüli eseményeket, előzményeket és a megszületett dokumentumokat részletesebben be lehetett volna mutatni (így az 1990-es és az interneten is hozzáférhető 2001-es memorandumot). A magyar katolikus oktatásügyet pedig szerintem azért a szerzők alábecsülték (az „iskolák száma és jelenléte csak jelképesnek mondható”). Az egyébként gondolatébresztő munkára, amely sajnos pesszimista végszóval zárul és önfelmentő érvekkel operál, nagy szükség volt. Mégha csak kilenc oldalon is, de hiányosságai ellenére (pl. nincsenek hivatkozások) tükröt mutat a magyar katolikusok jelenlegi helyzetéről.

* * *

A magyar kisebbségi intézményrendszer fő jellemzőiről Tóth Károly készített beszámolókat.⁶ Következtetéseinek egyik lényeges eleme, hogy ez a nem teljes, de teljességre törekvő, etnikailag zárt rendszer döntően kulturális és oktatási meghatározottságú szervezetekből áll. A kulturális szervezetek aránya 2001-ben 88,6%-ot, az oktatásiaké 12,6%-ot tett ki. Ezek között „elenyésző” volt az egyházi szervezetek száma. A 2003. évi felmérés során a vizsgált minta a következő képet mutatta: a kulturális beállítottság továbbra is domináns maradt, a szervezetek 68,5%-a a kultúra területén tevékenykedett.

Ezeket vizsgálva megfigyelhető, hogy 2004-ben az elsődleges tevékenységi körük szerint, tehát deklarált és demonstrált céljaik alapján, a „civil szektorra jellemző” területen belül (az érdekvédelem és a közélet mellett) az egyházi szervezetek száma „riasztóan alacsony” volt, csak 1,7%. A másodlagos tevékenységi kör kategóriáját figyelembe véve, amely az egyéb jellegű tevékenységeket⁷ tartalmazza, a szám kicsit emelkedik, de

⁶ Tóth Károly: *A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere*. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László (szerk.): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest 2005. 34, 36. Uő.: *A magyar intézményrendszer fejlődése*. In: Fazekas–Hunčík 251, 255, 256.

⁷ „Ez akár meghatározó is lehet egy kisebbségi szervezet életében, csakhogy ideológiai és egyéb megfontolásokból elsődlegesen nem ilyen arculatú szervezetnek tekintí magát”. Tóth Károly: *A szlovákiai magyar régió ...* 37. p.

így is kis értéket ér el (3,3%).⁸ A katolikus szervezetek száma és megoszlása ebből a felmérésből nem ismert, azonban ez az állomány a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézetének adatbázisa és egyéb internetes állományok alapján nagyjából összeállítható (egy terepfelmérés kellene, hogy aktualizálva legyenek az adatok, illetve hatékonyságmérési vizsgálatokra is szükség lenne).⁹

A szlovákiai magyar katolikusság szervezeti struktúrája igencsak alul-reprezentált és egyoldalú, ezért támogatásra és fejlesztésre szorul. Nincsenek összesített és aktualizált adatok, ezért az alábbiakban csak óvatos következtetéseket tehetek.

Az alapok és alapítványok szervezeti formája nagyon foghíjas. Összesen csak 5 szervezet sorolható ebbe a kategóriába. Mindegyikük az 1990-es évek folyamán alakult, csak a két legfontosabb, a budapesti székhelyű Pázmány Péter Pápnevelési Alapítvány és a Jópásztor Alapítvány lép túl helyi/regionális igényeken, fontos közösség-szervező és érdekvédelmi feladatokat vállaltak fel, és hosszú távon igyekeznek programokat támogatni.

Az egyházi sajtó esetében struktúráról egyáltalán nem beszélhetünk, fejletlennek és tagolatlanak tekinthetjük. Csak egy hetilap van, a Remény. Ennek felépítése, információ-megoszlása, médiastratégiája és a Remény-olvasók igényei külön vizsgálatot érdemelnének. Az egyes plébániaközösségek több lapot kiadhatnak, sokszor kétnyelvűeket, ezeket érdemes lenne lajstromba szedni. A további lapok esetében nehéz megállapítani, hogy még melyek léteznek, melyeknek biztosított a megjelenésük. A könyvki-

⁸ Az 1,7% és a 3,3% az összes magyar egyházat tartalmazza.

⁹ Az adatbázisok elérhetősége: a www.magyar.sk (ezen keresztül a FKI adattára), www.martonaron.hu/html/kultura/kereso.php, Határon Túli Magyar Kulturális és Közművelődési Intézmények Kutatási Adatbázis). Jól hasznosítottam a www.kik.sk oldalán lévő adatokat is. A tevékenységi kör alapján ezeknek a szervezeteknek nemcsak egyházi, hanem közművelődési, kulturális, hagyományörző stb. funkcióik is vannak, ill. az egyházi jelleg a további tevékenységek kategóriájában nyilvánul meg. Több, a Csemadok keretén belül működő népdalkör, énekcsoport is feltüntette az egyházi tevékenységi kört, de ezeket kihagytam, ugyanúgy néhány egyéb község- és közösségfejlesztéssel, énekkel, zenével foglalkozó és célirányosan szociális-karitatív tevékenységet kifejtő szervezetet. Teljesen feltérképezetlenek és nincsenek aktualizálva a katolikus hitbuzgalmi csoportosulások vagy pl. a magyarországi házashétvége mozgalomban résztvevők száma. Nagyon érdekes adatokat tartalmaz a Keresztény Ifjúsági Közösségek portálja (www.kik.sk), ezeket azonban már terjedelmi okoknál fogva sem tudtam elemezni. Mindezenre ez lehetne az egyik kutatási irányvonal. Sok intézményt a google-keresőn azonosítottam.

dás is külön felmérést igényelne, mindenesetre a Glória jobban „láttathatná magát”.

A cserkészlet külön csoportba sorolható. Egy tudatosan kialakított struktúráról van szó, amelyben az egyes csoportokat/csapatokat fokozatosan építették ki. Ezt a hálót, a koordináló-szervező feladatokat vállalva a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség fedi le. Érdemes megnézni a csapatalakulás 1990–2000 közötti időbeli síkját. Az összes csapat 56,25%-a (27) 1990 és 1993 között jött létre, ami azt jelzi, hogy ez a szervezeti fajta már nagyon hamar kialakította alapjait. Az 1994-től kimutatható szervezeti alapítási igyekezet visszaesése, 2000-ig évi 2–3 alakulás, nem tekinthető negatív tendenciának, csupán a fennálló struktúra kisebb arányú bővítésének, elsősorban vidéken.

1. táblázat

<i>A megalakulás éve</i>	<i>Az összes csapat száma</i>	<i>A település neve</i>
1990	1	Komárom
1991	8	Pozsony, Rimaszombat Várkony, Nagykapos, Érsekújvár, Palást, Dunaszerdahely, Egyházfa
1992	10	Szepsi, Zseliz, Bős, Kassa, Pozsonypüspöki, (h. n.), Kürt, Nagymegyer, Fél, Ipolyság
1993	8	Udvard, Királyhelmece, Szimó, Szőgyén, Bátorkeszi, Marcelháza, Vágkirályfa, (h. n.)
1994	2	Balony, Bálindal
1995	2	Léva, Csenke
1996	2	Ipolyfödemes, (h. n.)
1997	1	(h. n.)
1998	3	Nádszeg, Szentpéter, (h. n.)
1999	2	Deáki, Csicsó
2000	3	Tardoskedd, Bény, Kéménd
Összesen	42**	

Forrás: www.cserkesz.sk

* A (h. n.) – jelzés arra utal, hogy a forrásban nem tüntették fel a település nevét.

** Megjegyzés: 3 csapat (Nyitraegersze, Csallóközcsütörtök, Fülek) az alakulás dátuma nélkül szerepelt. A székhely és az alakulás évszáma nélkül még 3 csapat volt az adatbázisban, így az összesített adatok szerint 48 csapat működött.

Örvendetes tény az egyházi énekkarok és kórusok jelenléte, amely a cserkészlet mellett a katolikus ifjúság aktivizálódásának régi-új területének tekinthető. Továbbá a kulturális, közművelődési, hagyományörző szervezetek csoportja jelenti azt a halmazt, amely az ifjúságpolitika és kultúraszervezés szempontjából erőteljes(ebb) fejlesztésre szorul. Nehéz jellemezni, mert a taglétszám, a bevont/bevonható személyek számát tekintve változó, a néha nehezen megfogható, amorf szervezeti csoportosulásokról (pl. az Antiochia-csoportok, Cursillo-mozgalom) alig vannak értékelhető statisztikai adatok. Kb. 4–5 szervezet tartozhat ide, bár ez a szám még továbbiakkal bővíülhet. Két olyan nagyobb szerveződés van, amelyek alszervezetei hatékony közösségszervező munkát fejtenek ki: a Keresztény Ifjúsági Közösségek (KIK) kiépített csoportjai és a magyarországi Háló Egyesület szlovákiai szervezete.¹⁰

A képző- és oktatási intézmények kérdésköre külön tanulmányt érdemelne. Ezen a helyen csak néhány megállapítást tennék. Hosszú ideje fennálló súlyos problémát orvosolnak azok a szervezetek (Szlovákiai Magyar Hitoktatási Központ, Mécs László Központ, Egyházgellei Lelki-gyakorlatos Ház), amelyek a hitoktatás és továbbképzés, illetve a vallási élet minőségi javítását tűzték ki célul. Sajnos nincs rátekintésem ezekre a kezdeményezésekre, mindenesetre leszögezhető, hogy ezek azok, amelyek köre még bővíthető, fejleszthető lehetne. A katolikus magyar oktatási hálózat elemzése nagyobb teret kívánna (összehasonlítás az állami szektorral és a többi felekezeti iskolával, az utánpótlás kérdései, pedagógushiány, a fiatal pedagógusok elhelyezkedési nehézségei, a magyarországi katekéta diplomák körüli elfogadtatási „hercehurcák” Szlovákiában, a gyermeklétszám csökkenése, amely szinte mindegyik iskolátípust érinti, anyagi eszközök korlátozottsága stb.).¹¹ Számomra az az érdekes, hogy

¹⁰ Az KIK 300 taggal és 50 segítővel dolgozik, lelkigyakorlatokat, ifjúsági és művelődési programokat szerveznek. A Háló taglétszáma 700, a kisközösségek segítségével foglalkozik.

¹¹ 2003-ban a magyar egyházi óvodákban 107 gyermek volt, az összes szlovákiai egyházi létszám 15,92%-a. Az alapiskolákban 1134 gyermek tanult, az összes szlovákiai 4,49%-a. A gimnáziumokat 709 diák látogatta, ez az összes egyházi intézményen belül 5,68%-ot tett ki. Vö. Dohányos Róbert – Lelkes Gábor – Tóth Károly: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2003*. Somorja–Dunaszerdahely 2004. 104, 106, 109. A magyar oktatásügy általános helyzetére László Béla: *A magyar oktatásügy*. In: *Fazekas–Hunčík*. 183–246. (www.foruminst.sk/publ/egyeb-magyszlovban/magyszlovban_laszlo.pdf)

1995-tel mintha lezárultak volna az iskolaszervező kezdeményezések és stabilizálódott volna (?) ez a rendszer (a komáromi gimnázium csak 2000-ben jött létre). Rendkívül riasztónak tűnik az egész hálózat sebezhetősége: különösen az 1–4. évfolyamú kisiskolák veszélyeztetettek a diáklétszám nagy arányú csökkenése miatt.

A vázolt problémakör további kutatásokat igényel.¹² Remélhetőleg a Fórum Kisebbségkutató Intézet által a szlovákiai magyar kultúra helyzetét részletesebben taglaló, 2006 végéig elkészítendő munkaanyagba a katolikusokról is egy kibővített, felfogásmódjában új tanulmány kerülhet.

¹² Ugyanakkor a kérdéssel kapcsolatban felmerül a szlovákiai magyar humán beállítottságú katolikus értelmiség felelőssége is. Magyarán, mennyire tudná (akarná) segíteni ezeket a szervezeti kezdeményezéseket és milyen szerepet játszana ennek a szférának a fejlesztésében? Ezt a borúlátást sugalmazó megállapításomat arra a tapasztalatra alapozom, hogy elég hosszú időmbe telt, amíg „használható” információkat tudtam szerezni az 1993-ban alakult, magyarországi kapcsolathálókat kiépítő(?) egyetlen katolikus értelmiségi egyesületről, a Szlovákiai Magyar Pax Romana egyesületről. Néhány régebbi adatot találtam az interneten, de a gyakorlati tevékenységről nincsenek információim, a belügyminisztérium egyesületeket feltérképező adattárában sem található. Gyanítom, hogy az egyesület ténylegesen már nem is működik. Gyurgyík László egyik régebbi áttekintésében a kisebbségi magyar katolikus értelmiségi önreflexió dilemmáit, ezen réteg kialakulatlan-ságát és a kezdeményezőképeség buktatóit is feszegette. Többek között így írt: *„A megfelelő struktúrák, intézmények, szervezetek kialakítása továbbra is sürgős feladatot jelent. Hiányzik a magyar keresztény fiatalok szervezete, a világi keresztény sajtó, a keresztény értelmiségiek mozgalma. Nem elhanyagolható az olyan vállalkozások elősegítése, melyek keresztény jellege nem a vállalkozás tárgyában mutatkozik meg elsősorban, sokkal lényegesebb, hogy a vállalkozói magatartást keresztény értékek határozzák meg”*. Érdemes lenne megvizsgálni a jelenlegi helyzetet. Lásd Gyurgyík László: *Katolikus magyarok Szlovákiában. A katolikus egyház helyzete Szlovákia magyarlakta területein*. In: *Regio*, 1991, 3. sz., 130–139. A legelső, Fórum Intézet által szervezett párkányi értelmiségi találkozón 2004. szeptember 24-én Szarka László nem véletlenül vetette fel, hogy hiányolja a magyar papok részvételét. Az már egy másik kérdés, hogy léteznek-e működő kapcsolatok a liberális és katolikus értelmiség között.

GYÖRGYBÍRÓ-SZABÓ ANDRÁS

Volt egyszer egy Felvidék

Gulyás László: *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig*

Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest 2004.

A régió kifejezés ma gyakran használt divatos szó. Használják országos és helyi politikusok, újságírók, közgazdászok, történészek, geográfusok, projectmenedzserek, és még hosszan lehetne a listát folytatni. A régiók keletkezésével, kiformalódásával, fejlődési pályájuk alakulásával, az ezeket befolyásoló tényezőkkel az ún. regionális tudomány foglalkozik, mely a közgazdaságtudomány, a történelemtudomány és a földrajztudomány hármas határvidékén született meg. Ennek megfelelően a regionális tudomány művelői a közgazdászok, a gazdaságtörténészek és a politika- és társadalom-földrajzosok közül kerülnek ki. A tudományterület nemzetközi szervezete, a „Regional Science International”, 1952-ben alakult meg. Magyarországon a tudományág hazai úttörői 1984-ban hozták létre az MTA Regionális Kutatások Központját. Az elmúlt 20 évben a magyar regionális tudomány rohamléptekkel fejlődött. A 90-es évek végén a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán Buday-Sántha Attila vezetésével megalakult a Regionális Doktori Iskola.

A recenzált kötet Gulyás László ezen doktori iskola keretei között megírt és 2003-ban megvédett PhD-disszertációjának bővített változata. A kötet számokkal leírható mutatói elmélyült és kiterjedt kutatómunkáról tanúskodnak: terjedelme 16,5 ív, 831 lábjegyzet, 410 tételből álló irodalomjegyzék, továbbá 51 ábra és 28 térkép segíti a szerző mondanivalójának jobb megértését.

A szerző az első fejezetben az Osztrák–Magyar Monarchia strukturális jellemzőit elemzi. Véleménye szerint a 19. században a Monarchián belül három irányból indult meg a regionális fejlődés. Egyrészt a területiális elkülönülésre törekvő különféle nemzeti programok, másrészt az uralkodó elit által megkísérelt átszervezések, harmadrészt pedig a gazdaság önfejlődéséből adódó területi különbségek kialakulásai mutatnak a régiók megszületésének irányába. Látszik, hogy Gulyás László a történészek céhéből érkezett a regionális tudományba mivel e fejezetben belül nagy részletességgel foglalkozik a nemzeti programokkal, azaz a Monarchia nemzetiségi problematikájával. Felhívja a figyelmet arra, hogy a Monarchia a századfordulón a világ negyedik legnépesebb nagyhatalma volt, de ez a népesség 11 különböző nyelvet beszélő nemzetre/kisebbségre tagolódott. Ráadásul a két uralkodó nemzet – a német és a magyar – az összlakosságnak kevesebb, mint az 50%-át adta. Megállapítja, hogy a Monarchia osztrák felében – a Lajtántúl - a tartományi tagozódás nem felelt meg a nemzeti tagozódásnak, ugyanekkor a Monarchia magyar felében – azaz a történelmi Magyarországon – a magyar uralkodó osztály a nagy létszámú nemzetiség jelenléte ellenére az országot egységes nemzeti állammak tekintette. Felfogásuk szerint Magyarország különböző nemzetiségei politikai szempontból egyetlen nemzetet alkotnak, az egységes magyar politikai nemzet tagjai.

A második fejezet a kismemzeti széttagoltsághoz vezető utat – az első világháború (1914–1920) és azt követő versaillesi rendezés 1919–1920 időszaka – mutatja be. Az angolszász szakirodalom feldolgozásával sorra veszi a Monarchia megcsonkításának, átszervezésének és feldarabolásának különféle forгатókönyveit. Ezzel párhuzamosan kitér a kismemzetek – a délszlávok és az ún. csehszlávok emigráció – hadicéljaira is. A fejezet a Monarchia bukásával zárul.

A harmadik fejezet az 1920–1938-as időszak regionális fejlődését mutatja be a kismemzeti széttagoltság állapotában. Szól a békekonferencia által teremtett helyzetről, amelynek fő jellemzője a nemzeti szempont irányába történő elmozdulás volt. Azonban ez nem volt teljesen eredményes, hiszen az újonnan létrejött államok (Jugoszlávia, és Csehszlovákia), illetve az újjászületett (Lengyelország) és megnagyobbodott államok (Románia) nem voltak tiszta nemzetállamok, kereteik közé jelentős számú kisebbséget zártak. Gulyás László két utóállam – Jugoszlávia és Csehszlovákia - regionális problematikáját tárgyalja részletesen, Csehszlovákia esetében bemutatja Szlovénzko problematikáját, a cseh-szláv

viszony gazdasági és politikai vetületeit, továbbá a szlovenszkoí magyar kérdést. Különösen fontos két megállapítása, egyrészt kimondja, hogy a Csehszlovák Köztársaságban a nemzetiségpolitikát jogilag meghatározó keretek és a mindennapok gyakorlata között óriási űr tátongott, azaz a kisebbségek, különösen a magyar kisebbség a gazdasági és politikai élet területén komoly hátrányba kerültek. Ezzel a megállapításával megkérdőjelezi az 1945 utáni magyar történetírás azon sztereotípiáját, mely szerint a két világháború közötti Csehszlovákia a térség egyetlen igazi demokratikus országa volt. Másrészt tényekkel, adatokkal alátámasztva azt állítja, hogy Csehszlovákián belül a cseh gazdasági elit a prágai politikai elit teljes támogatásával saját gazdasági érdekeinek megfelelően mintegy belső gyarmatként kezelte Szlovákiát. Ez a megállapítása napjainkban egyre népszerűbbé válik az 1993 utáni szlovák történetírás körében.

A szerző által vizsgált másik utódállam Jugoszlávia, ahol szintén gazdasági jellegű adatsorokkal mutatja be a jugoszláv államon belüli regionális fejlettségbeli különbségeket. A fejezet záró részében külön foglalkozik ki a Vajdasággal. Szintén adatsorokkal és példák sorával bizonyítja, hogy a Vajdaság, mint régió fejlődését negatívan befolyásolták Belgrád politikai és gazdasági lépései.

A negyedik fejezet 1938–1945-ös időszakban a német „Új Rend” kialakulását elemzi Közép-Európában. A „Südosteuropa” és a „Neuer Plan” fogalmak tisztázásával indít, majd feltárja Csehszlovákia szétesésének és Jugoszlávia feldarabolásának gazdasági és regionális mozgatórugóit. Szakirodalmi érdekessége ezen fejezetnek, hogy egy, a nagyközönség által szinte alig ismert német űtközőállam (Prinz Eugen Gau) tervét is részletesen górcső alá veszi. Ezek után a „visszatért Délvidék” és az „önálló szlovák állam” gazdasági fejlődését vizsgálja. Figyelemre méltó azon megállapítása, mely szerint mindkét terület a háborús viszonyok ellenére komoly gazdasági fellendülést mutat a második világháború évei alatt.

Az ötödik fejezet első harmada a II. világháború utáni regionális fejlődés általános trendjeit vizsgálja, arra keresi a választ, hogy az államszocialista időszakban (1948–1990) hogyan alakult Közép-Európa regionális fejlődése. Hangsúlyozza, hogy a szocialista tábor léte, a szocialista „világpiac” kialakítására és működtetésére tett kísérlet (lásd KGST életrehívása és működtetése) valamint a lefojtott nacionalizmus (lásd szocialista hazafiaság fogalmának erőltetése) és az ebből fakadó erőteljes határmenti izoláció a régiók fejlődését negatívan befolyásolta. A szocializmus évtizedei alatt a közép-európai regionális fejlődés teljes mértékben alárendelő-

dött a Szovjetunió gazdasági és politikai érdekeinek. A fejezet második harmada Csehszlovákia, míg harmadik harmada Jugoszlávia regionális fejlődéséről szól. A szerző bemutatja, hogy közvetlenül a második világháború után mind a csehszlovák, mind a jugoszláv politikai elit komoly kísérletet tett arra, hogy államának szláv jellegét megerősítse. Ilyen szempontból a Benes-dekrétumok, a szlovák-magyar lakosságcsere, a német kisebbség felszámolása (mindkét államban), a délvidéki megtorlások és egyéb etnikai tisztogatások ugyanazon logikai sorba illeszkednek. Szintén részletesen foglalkozik a mindkét állam regionális problematikájával. Megállapítja, hogy a szlovákiai magyar kisebbség társadalmi-gazdasági struktúrája a szocializmus évtizedei alatt kedvezőtlenebbül alakult, mint a szlovákságé. Ez komoly területi különbségek kialakulásához vezetett magán Szlovákián belül (fejlett szlováklakta területek, elmaradott magyarlakta területek).

A jugoszláv állam esetében Gulyás részletesen bizonyítja, hogy a föderatív jugoszlávizmus bevezetése azt eredményezte, hogy Jugoszlávián belül a gazdasági, a politikai és a nemzeti kérdés hármas összefonódásajött létre, ami eleve magába kódolta a későbbi súlyos etnikai konfliktusokat. Az egymással versengő nacionalizmusok – elsősorban a horváth-szerb, illetve szerb-albán viszonylatban – gazdasági téren is megütköztek.

A Vajdaság mint régió fejlődését vizsgálva Gulyás ugyanarra a következtetésre jutott a Titó-i Jugoszláviával kapcsolatban, mint a két világháború közötti jugoszláv állam esetén, nevezetesen, a jugoszláv állam diszkriminációs gazdasági és regionális politikája következtében gazdasági fejlettség tekintetében a Vajdaság egyre jobban lemaradt Jugoszlávia egyéb fejlett területeitől (Szlovénia, Horvátország).

A hatodik fejezet az 1990-es rendszerváltás utáni korszakot vizsgálja. Részletesen tárgyalja Csehszlovákia békés (vér nélküli) és Jugoszlávia polgárháborúik sorozatával járó felbomlásának folyamatát. A fejezet második felében a szerző azt a meggyőződését fejtegeti részletesen, hogy 1990 után a régiók feltámadásáról beszélhetünk. Véleménye szerint a regionalizmus egyre erőteljesebbé válik Közép-Európában. Hangsúlyozza az eurorégiók fontosságát, kiemeli azok pozitív hatását a határmenti térségekre. Konkrét példán – a Szeged központú –, Duna-Tisza-Körös-Maros Eurorégió keresztlát szemléltet egy lehetséges jövőbeni forgatókönyvet, mely a régió határmenti periférikus térségeinek problémáira megoldással szolgálhat.

Gulyás László könyve előszavában azt a célt tűzte ki maga elé, hogy két régió – a Felvidék és a Vajdaság – hosszú- távú összehasonlító történeti folyamatelmzését végzi el. De valójában könyvében ennél jóval tovább ment, sikerült megragadnia azon hosszú tendenciákat melyek egész Közép-Európa fejlődését befolyásolták az elmúlt száz évben. Eredményei az alábbi három pontban összegezhetők:

1. Igazolta, hogy Közép-Európában egy-egy régió fejlődését alapvetően befolyásolja a régió és az adott állam viszonya. A régió fejlődése elsősorban attól függ, hogy az adott államot vezető politikai elit gazdaságpolitikája milyen szerepet oszt a régióra. Alapvetően kettő forgatókönyv lehetséges: az első forgatókönyv szerint az államot vezető politikai elit fejőstehénként kezeli a régiót, azaz gazdaságilag kizsákmányolja (a Vajdaságnak mind a két világháború között, mind a második világháború után ez a sors jutott), a második forgatókönyv szerint az államot vezető politikai elit valamilyen politikai okból megpróbálja az adott régiót fejleszteni (lásd Szlovákia mesterséges felfuttatását a szocialista érában).

2. Igazolta, hogy Közép-Európában egy-egy régió fejlődését alapvetően befolyásolja a régió lakóinak nemzeti hovatartozása. Gulyás adatok sorával bizonyította, hogy a gazdaságpolitika, a regionális politika és a nemzeti kérdés a több nemzetiségű államok esetében mindig összefonódik. Ennek leggyakoribb megnyilvánulási formája, hogy az adott állam „uralkodó nemzete” saját gazdasági és politikai érdekeit a többi nemzet vagy kisebbség rovására igyekszik érvényesíteni.

3. Igazolta, hogy a versaillesi békerendszer Közép-Európa dezintegrációjához vezetett és hosszú távon bebizonyította életképtelenségét. Közép-Európában a több nemzetiségű államok esetében a föderatív államforma (lásd a jugoszláv és a csehszlovák példát) nem működött. Az ezen államformát választó államok politikai elitjei képtelenek voltak a regionális különbségek kezelésére.

Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy Gulyás László könyvét első látásra a felszínes olvasó könnyen besorolhatja az ún. „magyar sérelmi történetírás” kategóriájába, melynek legfőbb tárgya azon sérelmek felsorolása, melyek a magyarságot, különösen a kisebbségi sorsra jutott magyar kisebbséget érték az elmúlt 80 évben. Ez a könyv azonban meghaladja ezt a kategóriát, Gulyás közép-európai nézőpontból vizsgálódik, ez pedig azon megállapításhoz vezet el, hogy az egykori Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolása nemcsak Magyarország fejlődését, hanem a térség

valamennyi országának fejlődését hátrányosan befolyásolta. Úgy véljük, hogy mind közép-európai nézőpontja, mind módszertani újításai (a regionális és a nemzeti kérdés összekapcsolása) miatt Gulyás László kötete széleskörű érdeklődésre tarthat számot.